

Mariusz Krzysztofiński

Z działalności Jana Kruczka ps.
"Nurt" (1898-1965), funkcjonariusza
przedwojennej Policji Państwowej,
szefa Państwowego Korpusu
Bezpieczeństwa i Straży
Samorządowej w powiecie
rzeszowskim, działacza Stronnictwa
Narodowego

Res Gestae. Czasopismo Historyczne 6, 216-233

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariusz Krzysztofiński*
(Rzeszów)

Z działalności Jana Kruczka ps. „Nurt” (1898–1965), funkcjonariusza przedwojennej Policji Państwowej, szefa Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa i Straży Samorządowej w powiecie rzeszowskim, działacza Stronnictwa Narodowego

Abstract: Article presents life path of Jan Kruczek – during the Second Polish Republic – police officer battling common banditism and actions of communist groups, during the World War II Kriminalpolizei officer and also a co-worker of the Government Delegation to the country, commander of the State Security Corps in the Rzeszów district. After Red Army invaded Rzeszów district, Kruczek was engaged in the structure of the National Party, providing distribution of the illegal press and performing intelligence activities. For his exemplary service to the Polish State during the Second Republic of Poland, as well as his underground activities during the German occupation and the Lublin Committee he faced undeserved repressions during Polish People's Republic. After the fall of communism, Jan Kruczek “Nurt” should be a model to the current officers protecting the nation's safety. Undertaking underground activities at the expense of the personal happiness places him in the pantheon of people who for the sovereignty and independence of the Republic of Poland. Based on the acts created by the communist security apparatus, this article brings closer the realities of the functioning of the independence conspiracy in the period of the People's Republic of Poland, taking into account – so difficult to grasp – personal relations.

Keywords: communism, anti-communism, State Police, security apparatus

Słowa kluczowe: komunizm, antykomunizm, Policja Państwowa, aparat bezpieczeństwa

* Mariusz Krzysztofiński, Instytut Pamięci Narodowej w Rzeszowie, Oddział Biura Badań Historycznych, e-mail: mariusz.krzysztofinski@ipn.gov.pl

W okresie PRL funkcjonariusze Policji Państwowej II Rzeczypospolitej byli traktowani co najmniej nieufnie. Po 1944 r., kiedy Polska znalazła się pod sowiecką dominacją, przedwojenni policjanci pozostawali w „zainteresowaniu” aparatu represji z kilku powodów. Dla władzy komunistycznej stanowili zagrożenie z racji wiedzy i doświadczenia wyniesionego z pracy operacyjnej w policji, faktu, iż uczestniczyli przed wojną w niwelowaniu wpływów komunistycznych, posiadając w szeregach KPRP/KPP agenturę, wreszcie – z powodu służby w okresie II wojny światowej w szeregach policji granatowej czy Kripo, jak również zaangażowania w pracę konspiracyjną na rzecz Polskiego Państwa Podziemnego. W wielu przypadkach bowiem jej kontynuacją była także działalność w podziemiu antykomunistycznym i w szeregach partii politycznych, negatywnie ustosunkowanych do PPR. W dekrete PKWN z 15 sierpnia 1944 r., rozwiązującym policję granatową uznano zresztą, że *en masse* stała na usługach okupantów¹. Z tych powodów przedwojennych policjantów spotykały po 1944 r. liczne represje. Literatura naukowa, jak i wspomnieniowa opisująca ich losy w Polsce Ludowej nie jest jednak zbyt obszerna².

Jednym z przedwojennych policjantów, który był represjonowany w komunistycznej Polsce za swoją działalność propaństwową i konspiracyjną, był Jan Kruczek ps. „Nurt”³. Urodził się on 24 sierpnia 1898 r. w podrzeszowskiej Zwięczycy w rodzinie Pawła (zmarł w 1947 r.) i Zofii z Szalachów (zmarła w 1918 r.). Jego rodzice prowadzili sześciohektarowe gospodarstwo rolne. Jan Kruczek miał brata Józefa, który zginął w 1918 r., służąc w Legionach Polskich, oraz cztery przyrodnie siostry z drugiego małżeństwa ojca. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Zwięczycy, gdzie ukończył trzy klasy oraz w Rzeszowie – w tym mieście kształcił się w III i IV klasie, tam też ukończył sześć klas gimnazjum. Później zaś prywatnie uczył się w VII i VIII klasie gimnazjum. Został dopuszczony do egzaminu dojrzałości, którego jednak nie zdał⁴.

W 1917 r. Kruczka powołano do służby w armii Austro-Węgier. Jako pracownik cywilny przydzielony został Administracji Wojskowej w Rzeszowie. Jak zeznawał, do jego obowiązków należało wypiekanie i rozdzielanie chleba do poszczególnych jednostek armii. Podobną funkcję sprawował po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, pracując już dla Wojska Polskiego. W 1920 r. w obliczu zagrożenia bolszewickiego uzyskał zmianę kategorii wojskowej z C na A i został przydzielony do służby w 17. pułku piechoty. W 2. kompanii pełnił funkcję magazyniera żywności (w stopniu sierżanta). W trakcie służby wojskowej Jan Kruczek pojął za żonę Stefanię Frankiewicz.

W lutym 1921 r. został zdemobilizowany⁵ i powrócił do rodzinnego Rzeszowa. Podobnie jak wielu powracających z wojska żołnierzy pozostawał bez

¹ R. Litwiński, 2015, s. 127–130.

² Na ten temat zob. T.S. Krasnodębski, 2008; F. Banaś, 2009.

³ Na temat Jana Kruczka zob. K. Kaczmarek, 2004, s. 258.

⁴ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 21 XII 1950 r., k. 353.

⁵ We wspomnianym okresie (lipiec – grudzień 1920) 17. pułk piechoty brał udział w walkach z bolszewikami na froncie litewsko-białoruskim, uczestniczył też w zmaganiach w Małopolsce Wschodniej. Po zakończeniu walk pod Lwowem „w okresie październik – listopad oczyszczał

pracy. Za namową szwagra Józefa (wówczas urzędnika cywilnego wydziału gospodarczego Komendy Powiatowej Policji w Rzeszowie) i przy jego poparciu dostał pracę na policji. Zajmował się przepisywaniem pism i rozkazów Komendy Powiatowej do posterunków policji w terenie, ponadto inwigilacją podejrzanych o przestępstwa kryminalne. Po kilku miesiącach pracy zachorował na zapalenie płuc. Do wypełniania obowiązków służbowych powrócił dopiero po dłuższym leczeniu.

W październiku 1921 r. został przydzielony do ekspozytury śledczej Komendy Powiatowej Policji w Rzeszowie. W lutym 1922 r. trafił na kurs posterunkowych przy Komendzie Wojewódzkiej Policji Państwowej we Lwowie (łącznie uczestniczyło w nim około czterdziestu słuchaczy). Po zakończeniu pięciomiesięcznego szkolenia Kruczek powrócił do Ekspozytury Śledczej KP Policji w Rzeszowie, gdzie objął funkcję kierownika kancelarii. Do jego obowiązków należało prowadzenie dziennika podawczego, korespondencji oraz zestawień doniesień karnych kierowanych do sądu lub prokuratury w sprawach kryminalnych⁶.

Z polecenia starosty rzeszowskiego uczestniczył jako funkcjonariusz Policji Państwowej w kilku zebraniach Stronnictwa Ludowego, z których pisał potem meldunki. Do 1927 r. brał także udział w zwalczaniu pospolitego bandytyzmu. Rok później został skierowany na kurs szeregowych PP do Żyrardowa (jego słuchaczami było około 160 policjantów). Po zakończeniu szkolenia został skierowany do Komisariatu Służby Mundurowej PP w Rzeszowie. Pełnił rolę instruktora, prowadząc szkolenia policjantów⁷.

Przeciw komunie

W 1932 r. Jan Kruczek został przeniesiony do Wydziału Śledczego Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Rzeszowie na stanowisko zastępcy kierownika wydziału⁸, na którym pozostawał do agresji Niemiec i ZSRS na Polskę w 1939 r. W tym okresie osobiście prowadził sprawę przeciwko Feiwelewi Mühlardowi⁹,

odbite tereny z resztek wojsk sowieckich, a następnie dozorował granicę na Zbruczu (rejon Skalat – Grzymałów). 26 grudnia 1920 r. 17. pp (pułk piechoty – M.K.) powrócił do rodzinnego garnizonu” (J. Majka, 2009, s. 27–33).

⁶ Jak napisał Jan Kruczek, w wydziale śledczym zetknął się „po raz pierwszy z pracą na odcinku politycznym”. Jednostka, w której służył, miała zlecane „czynności obserwacji działalności wszystkich ugrupowań politycznych”, funkcjonujących zarówno nielegalnie, jak i legalnie – chodziło o ruch ludowy, socjalistyczny, narodowy (AIPN Rz, sygn. 122/255, Akta w sprawie Stefana Wąsa, Moje zeznania własnoręcznie napisane z dnia 7 IX 1949 r., k. 8v.).

⁷ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 401.

⁸ Na temat służby śledczej Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej zob. A. Misiuk, 2015, s. 87–103.

⁹ Feiwele Mühlard, potem Jan Górecki (1910–2003), relegowany ze studiów na UJ w 1929 r., od 1927 r. członek KZMP, od 1930 r. w KPP, przed wojną więziony za działalność komunistyczną. Po wybuchu II wojny światowej wyjechał na tereny okupowane przez ZSRS. Od lutego 1941 do czerwca 1942 r. żołnierz Armii Czerwonej, od maja 1943 r. żołnierz 1. DP im. T. Kościuszki, wieloletni oficer ds. polityczno-wychowawczych w strukturach centralnych MON. Potem wi-

członkowi Komitetu Powiatowego KPP, skazanemu w 1934 r. na 6 lat więzienia. Kierował też śledztwem przeciwko Tomaszowi Wiśniewskiemu¹⁰, którzy jednak z braku dowodów został ostatecznie zwolniony¹¹. Innymi komunistami, przeciwko którym zbierał informacje, byli: Stanisław Tkaczow z Boguchwały (skazany na 2 lata więzienia)¹², Rachela Herbst (skazana na 2 lata więzienia)¹³, Hanna Szwarz¹⁴, Abraham Lëw¹⁵ (z zawodu malarz, skazany na rok więzienia), Haskel Flikier¹⁶ (skazany na 3 lata więzienia), Dawid Irom¹⁷ (skazany na rok więzienia), Ludwik Szenborn¹⁸ (skazany na 3 lata więzienia), Józef Kogutek, (Jakub Horn uciekł za granicę), Jan Paściak¹⁹ (skazany „na 2 do 3 lat” więzienia). Innymi działaczami KPP, którzy zostali aresztowani, byli: Leopold Dziedzic (członek Komitetu Dzielnicowego KPP w Rzeszowie), Andrzej Rozborski²⁰,

ceprezes NIK (1950–1952), prominentny urzędnik Ministerstwa Kontroli Państwowej i Ministerstwa Finansów (M. Krzysztofiński, 2010, s. 33).

¹⁰ Tomasz Wiśniewski (1897–1980), przed wojną działacz Zjednoczonej Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” i KPP, w 1933 r. skazany na 3,5 roku więzienia. Uczestnik wojny domowej w Hiszpanii. Po zwolnieniu z internowania we Francji wyjechał do ZSRS. Ukończył kurs Kominternu. W 1944 r. II zastępca przewodniczącego WRN w Rzeszowie. Od maja 1945 r. funkcjonariusz UB, od 31 VII 1945 r. zastępca kierownika, a od 5 I do 14 XI 1946 r. kierownik WUBP w Rzeszowie. Potem pracował w aparacie partyjnym PPR i PZPR (M. Krzysztofiński, 2010, wg indeksu).

¹¹ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 404.

¹² Stanisław Tkaczow (1913–1969), od 1932 r. członek KPP, w latach 1943–1944 w sowieckiej partyzantce. Od października 1944 do czerwca 1945 r. wicewojewoda rzeszowski. Pełnił potem wiele ważnych funkcji w Ministerstwie Rolnictwa. Był też ambasadorem w Mongolii (1960–1966) oraz wiceprezesem ZUS (1966–1969). Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy (M. Krzysztofiński, 2010, s. 41).

¹³ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

¹⁴ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

¹⁵ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

¹⁶ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

¹⁷ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

¹⁸ Ludwik Szenborn (1915–1990), przed wojną działacz MOPR, PPS-Lewicy, KZMP i KPP, kilkakrotnie aresztowany za działalność komunistyczną. Od maja 1941 r. agent sowieckiego wywiadu, od 1942 r. członek GL. Po aresztowaniu w maju 1943 r. przez Niemców więziony w kilku obozach koncentracyjnych. Po powrocie do kraju w 1945 r. m.in. II sekretarz KM PPR w Rzeszowie, od listopada 1946 r. funkcjonariusz WUBP w Rzeszowie, pełnił wiele kierowniczych funkcji w rzeszowskim WUBP, MBP (m.in. w Departamencie X), WUBP w Krakowie, MUBP w Warszawie, WUDsBP w Bydgoszczy. Ze służby w UB zwolniony w 1956 r. (M. Krzysztofiński, 2010, s. 39–40; idem, 2006, s. 366–374).

¹⁹ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

²⁰ Andrzej Rozborski (1902–1944), żołnierz WP, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r., potem żołnierz zawodowy WP, po 1927 r. zwolnił się ze służby. Od 1932 r. członek KPP, skazany na 2 lata więzienia, po wyjściu na wolność powtórnie aresztowany i osadzony w Berezie Kartuskiej. W 1936 r. wyjechał do Hiszpanii, dwa lata później powrócił do Polski (miał wtedy porzucić komunizm, w aktach osobowych dokumentujących służbę Rozborskiego w MO zapisano, że „został wykorzystany przez rządy sanacyjne”). W 1939 r. brał udział w wojnie obronnej, w okresie okupacji niemieckiej żołnierz ZWZ-AK. Zastrzelony 19 XI 1944 r. Pełnił wówczas obowiązki komendanta posterunku MO w Czudcu (M. Krzysztofiński, 2010, s. 110).

Leon Zughoft²¹, Jan Tkaczow²² (zginął potem w Hiszpanii), Franciszek Kalandyk²³. Jednym z aresztowanych komunistów był krewniak Jana Kruczka – Franciszek Poppek, który zeznając w charakterze świadka 31 marca 1950 r. w sprawie przeciwko Janowi Kruczkiowi, powiedział: „Po wyjściu z więzienia spotkałem się z Kruczkiem, którego zapytałem, dlaczego nie stawiał się na naszą rozprawę jako świadek, na co on odpowiedział mi, że nie wypadało mu nas oskarżać, gdy większą połowę oskarżonych znał osobiście”²⁴.

Po agresji Niemiec na Polskę Jan Kruczek, zgodnie z zarządzeniem Komen dy Wojewódzkiej PP we Lwowie, ewakuował się najpierw do Tarnopola, a potem do Lwowa. Po wejściu Sowieców powrócił do Rzeszowa.

Po aresztowaniu w 1949 r., podczas przesłuchań wielokrotnie zeznając przed funkcjonariuszami UB, Jan Kruczek wymieniał skład personalny miejscowych przedwojennych struktur PP zajmujących się zwalczaniem ruchu komunistycznego. Opisywał też metody pracy. Według Kruczka policjanci „po dokonaniu obserwacji wypełniali specjalne arkusze na poszczególnych obiektach. Ponadto w stosunku do wszystkich podejrzanych o przynależność do KPP, którzy przechodzili w doniesieniach, były przeprowadzane «wywiady» przez funkcjonariuszy”²⁵. Łączną liczbę osób aresztowanych przez PP za działalność w szeregach KPP ocenił na 32. Aresztowania te miały charakter masowy i zakończyły się skazaniem większości zatrzymanych na karę więzienia od roku do 6 lat. W operacji tej uczestniczyli funkcjonariusze Wydziału Śledczego PP w Rzeszowie, wzmocnieni przez pluton policji mundurowej z komisariatu PP w Rzeszowie. W opracowaniu planu aresztowań, sporządzaniu dokumentacji przed skierowaniem spraw do prokuratury i w przesłuchiowaniu zatrzymanych brał udział również Kruczek. Według niego inne ugrupowania lewicowe, ale niezwiązane z komunizmem, działające na terenie Rzeszowa nie były wówczas przez policję rozpracowywane.

Z racji pełnionej funkcji Kruczek posiadał wiedzę na temat sieci konfidentów PP w szeregach KPP. Spośród nich podczas przesłuchania wymienił: Andrzeja Warzyboka (później zdekonspirowanego i występującego na rozprawach sądowych komunistów jako świadek) oraz Judę Lökerę „Mariana” (przyjechał ze woj. stanisławowskiego). Ten ostatni był płatnym konfidentem wynagradzanym miesięcznie kwotą 130 zł. Jak precyzował Kruczek, „w partii KPP Löker żadnego stanowiska nie zajmował. Lecz udało mu się uzyskać zaufanie u członków i w domu jego był powielacz do odbijania wydawnictw nielegalnych oraz

²¹ Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić bliższych danych personalnych.

²² Jan Tkaczow (1892–1938), członek KPP, skazany w II Rzeczypospolitej na 5 lat więzienia. W 1937 r. wyjechał do Hiszpanii, gdzie był jednym z dowódców Batalionu im. José Palafoxsa. Zginął podczas walk w Extramadrze (M. Krzysztofiński, 2010, s. 41).

²³ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 29 III 1950 r., k. 147–148.

²⁴ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Franciszka Popka, Rzeszów, 31 III 1950 r., k. 158.

²⁵ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 411.

tam odbywały się zebrania”²⁶. Konfident ten został zdekonspirowany w 1935 r., gdy wystąpił jako świadek oskarżenia. Potem wyjechał do Lwowa.

Kolejnym informatorem PP był Kazimierz Niemiec z Rzeszowa (mieszkał przy ul. 3 Maja), który przyłapany na kolportażu nielegalnych wydawnictw, podjął współpracę z PP. W jej ramach dostarczał nielegalne wydawnictwa oraz informacje o tym, gdzie i kto je drukuje. Dostawał miesięczne wynagrodzenie w wysokości 20 zł. Został zdekonspirowany w 1935 r. jako świadek podczas rozprawy sądowej. Rok później dokonał rabunku, atakując właściciela kantoru Aberdana, za co skazano go na 2 lata więzienia.

Ważnym konfidentem PP był Bronisław Szalacha „Bronek”, zamieszkały w Zwięzycy koło Rzeszowa, zwerbowany po złapaniu na kolportażu nielegalnych wydawnictw w rodzinnej wsi. Jego zadaniem było rozpracowywanie działaczy KPP na terenie gminy Raclawówka. Na podstawie informacji pozyskanych od Szalacha w 1934 r. aresztowano wielu aktywistów komunistycznych, m.in. Antoniego Paśkę, Władysława Kruczka, Władysława Budę, Anielę Sitek, Józefa Pietruchę. W procesie sądowym w Rzeszowie Szalacha pełnił rolę świadka oskarżenia²⁷, który po zdekonspirowaniu wkrótce potem został zastrzelony przez działaczy KPP²⁸. W ramach współpracy z PP otrzymywał miesięcznie 60 zł. Listę konfidentów uzupełniał osobnik narodowości żydowskiej o pseudonimie „Garbun” z Błażowej.

Kolejnymi osobami wykorzystywanymi jako świadkowie w procesach działaczy komunistycznych byli Stanisław Binduga, członek KZMP ze Staromieścia, w 1934 r. ujęty podczas kolportażu nielegalnych wydawnictw, oraz Elian Röpel, krawiec narodowości żydowskiej, który jako świadek zgłosił się sam. Prawdopodobnie był krewnym Racheli Herbst²⁹.

W 1929 lub 1931 r. Jan Kruczek otrzymał odznakę 10-lecia Służby Państwowej. W 1932 r. został uhonorowany Złotym Krzyżem Zasługi za „prace przy zwalczaniu KPP i bandytyzmu”³⁰.

W szeregach Kripo i . . . Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa (PKB)

W listopadzie 1939 r. Jan Kruczek podjął służbę w Kripo, gdzie pełnił obowiązki kierownika brygady zwalczającej bandytyzm i najcięższe przestępstwa (zajmowała się ona m.in. morderstwami i „kasowymi włamaniami”). Potem był

²⁶ Ibidem, k. 411–412.

²⁷ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Kruczka, Rzeszów, 23 II 1950 r., k. 98.

²⁸ W ankiecie personalnej Bronisław Kruczek napisał, że w okresie międzywojennym był uczestnikiem akcji terrorystycznych wymierzonych we współpracowników Policji Państwowej. Brał m.in. udział w zastrzeleniu Bronisława Szalacha (Archiwum Akt Nowych, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, sygn. Z 8014, Akta osobowe Bronisława Kruczka, Ankieta dla b. członka Komunistycznej Partii Polski). W akcjach wymierzonych w konfidentów policji uczestniczył także Władysław Kruczek (M. Krzysztofiński, 2015, s. 536–537).

²⁹ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 412–413.

³⁰ Ibidem, k. 404.

także zastępcą szefa Kripo w Rzeszowie³¹. Funkcję tę pełnił do lutego 1944 r., kiedy – z obawy przed aresztowaniem przez Gestapo zdezerterował. Co najmniej od 1942 r. Jan Kruczek przynależał do Batalionów Chłopskich, wciągnięty tam przez Marię Rzepę. Do pierwszego spotkania z przedstawicielem konspiracyjnego ruchu ludowego doszło w jej domu przy ul. Dąbrowskiego 5. Rozmówcą Kruczka był Jan Kania „Sokół”³², zastępca delegata Rządu RP na powiat rzeszowski. Kilka miesięcy później Kruczek złożył przed Józefem Kubickim „Porębą”³³, delegatem Rządu RP na powiat rzeszowski, ślubowanie (przyjął pseudonim „Jantar”). Spotykał się wówczas z innymi działaczami konspiracyjnego ruchu ludowego, m.in. Janem Ziębą „Góram” (potem „Brona”)³⁴. Brał też udział w zebraniach Powiatowego Zarządu SL „Nadleśnictwo nr 21”.

Kubicki w rozmowie z Kruczkiem wyjaśnił mu, że powiat rzeszowski, teren o „wielkiej przewadze wpływów ludowych, został oddany w dyspozycję ruchu ludowego”³⁵. W 1943 r., po otrzymaniu propozycji od Kubickiego i zatwierdzeniu na stanowisku szefa Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa na powiat rzeszowski, Kruczek³⁶ został poproszony o wytypowanie kandydata na prezydenta Rzeszowa. Wskazał wtedy przedwojennego wiceprezydenta miasta Jerzego Pelca³⁷, który na ręce Kubickiego złożył stosowne ślubowanie. „Kubicki oświadczył mi – zeznawał Kruczek – że mam pozostać do jego dyspozycji, mam dopomóc mu w typowaniu kandydatów do władz samorządowych i państwowych na terenie powiatu rzeszowskiego”³⁸.

³¹ Po wstąpieniu do Kripo Jan Kruczek brał udział w „porządkowaniu” policyjnego budynku. W ramach tych czynności „spaliliśmy resztę papierów, które nie zostały jeszcze przed tym spalone” (AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 21 XII 1950 r., k. 353). Według materiałów operacyjnych SB Kruczek pełnił obowiązki zastępcy szefa Kripo w Rzeszowie (AIPN Rz, sygn. 042/2126, Akta operacyjno-ewidencyjne Kajetana Paprockiego, Wykaz byłych funkcjonariuszy Kripo w Rzeszowie podległych b. szefowi Kripo – Paprockiemu, k. 5).

³² Jan Kania (1907–1975), działacz SL „Roch”, zastępca delegata rządu na powiat rzeszowski, przewodniczący Powiatowego Wydziału Planowania (Z.K. Wójcik, 1998, wg indeksu; J. Marcinkowski, A. Fitowa, 1987, s. 593, 599–600; W. Grabowski, 2003, s. 367).

³³ Józef Kubicki „Poręba” (1879–1948), w 1935 r. sekretarz Zarządu Powiatowego SL w Rzeszowie, w lipcu 1940 r. członek pierwszej trójki SL „Roch” w powiecie rzeszowskim, delegat rządu w powiecie rzeszowskim od początku 1943 r. Z funkcji tej zrezygnował z obawy przed aresztowaniem w końcu 1943 r. (G. Ostasz, 1996, s. 263; Z.K. Wójcik, 1998, wg indeksu; J. Marcinkowski, A. Fitowa, 1987, s. 591–592, 600–601; W. Grabowski, 2003, s. 367).

³⁴ Jan Zięba „Brona”, „Góra” (1902–1967), przed wojną członek SL, od lipca 1940 r. członek „trójki” powiatowej SL, potem jej przewodniczący (J. Marcinkowski, A. Fitowa, 1987, s. 596).

³⁵ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Moje zeznania własnoręczne spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 136.

³⁶ G. Ostasz, 1996, s. 264; Z.K. Wójcik, 1998, s. 192, 220. Jak pisze Waldemar Grabowski, Państwowy Korpus Bezpieczeństwa, czyli tajną policję, organizowała Delegatura Rządu. Tworzono ją głównie z zawodowych policjantów (W. Grabowski, 2015, s. 171–178).

³⁷ Jerzy Pelc zginął podczas ewakuacji służb miejskich z Rzeszowa w obliczu zbliżającej się Armii Czerwonej w lipcu 1944 r. (Z.K. Wójcik, 1998, s. 240).

³⁸ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 405.

Wśród osób, które Kruczek rekomendował do współpracy z Delegaturą Rządu, byli m.in. Jan Mirek (przedstawiciel PPS)³⁹ i Kazimierz Rajchert (przedwojenny członek zarządu klubu sportowego „Resovia”). Mirek jednak odmówił wtedy współpracy z Kubickim⁴⁰. Do zadań Kruczka należało też zorganizowanie na terenie powiatu Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa (PKB) oraz Straży Samorządowej. PKB miał charakter kadrowy i zajmował się zasadniczo sprawami politycznymi. Zadaniem Kruczka było stworzenie kolumny powiatowej oraz posterunków w większych miastach. Straż Samorządowa miała za zadanie strzec ludność przed przestępczością pospolitą i podlegała bezpośrednio prezydentom bądź burmistrzom miast⁴¹.

Za zgodą Kubickiego Kruczek nawiązał także kontakty z wywiadem ZWZ-AK, wymieniając się z jego żołnierzami informacjami⁴². Wspominał: „w międzyczasie też sam szukałem kontaktu na lewicowe ugrupowanie polityczne w konspiracji. Pracę tą otrzymywałem też i przekazywałem im uzyskane jakieś ważne wiadomości”. Wśród osób, z którymi się wówczas kontaktował, mieli być m.in. Franciszek Popek ze Zwięzcy i Ludwik Szenborn⁴³.

Ostatecznie po wprowadzeniu w życie umowy scalieniowej pomiędzy BCh a AK Jan Kruczek – jak zeznał przed funkcjonariuszem UB – zadania organizacji PKB nie wykonał (wydaje się jednak, że celowo umniejszał wówczas swoją rolę). Wtedy zresztą w strukturach PPP na Rzeszowszczyźnie nastąpiły zmiany personalne – po ustąpieniu Józefa Kubickiego ze stanowiska powiatowego delegata Rządu RP w Rzeszowie jego miejsce zajął Władysław Martynuska⁴⁴.

³⁹ Jan Mirek (1900–1971), członek PPS od 15 IX 1918 r., w latach 1927–1939 sekretarz PK PPS w Rzeszowie. W 1939 r. brał udział w wojnie obronnej. Od końca 1943 do października 1944 r. sędzia w rzeszowskim Cywilnym Sądzie Specjalnym. Od września 1944 r. przewodniczący WK PPS w Rzeszowie. Sprawował także funkcję wiceprzewodniczącego Prezydium Rady Naczelnej PPS (październik 1944 – luty 1945), członek CKW PPS (kwiecień – sierpień 1946). Od sierpnia 1944 r. kierownik Wydziału Pracy i Opieki Społecznej WRN w Rzeszowie, od listopada 1944 r. wicewojewoda, a od sierpnia 1945 r. wojewoda rzeszowski. Później dyrektor Izby Rzemieślniczej w Rzeszowie, poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL II–IV kadencji. Od grudnia 1948 r. członek egzekutywy KW PZPR w Rzeszowie (R. Witalec, 2004, s. 324; J. Mirek, 1966; P. Szopa, 2014, s. 562).

⁴⁰ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Moje zeznania własnoręcznie spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 136.

⁴¹ AIPN Rz, sygn. 042/927, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Kruczka, Rzeszów, 27 I 1950 r., k. 7.

⁴² AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Moje zeznania własnoręcznie spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 137.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Władysław Martynuska (1912–1988), absolwent prawa na UJ, potem sędzia w rzeszowskim Sądzie Okręgowym, działacz SL. W okresie okupacji niemieckiej dowódca OS LSB. Od lata 1943 r. kierownik Walki Cywilnej w Inspektoracie Rzeszów, następnie kierownik Oporu Społecznego, wreszcie delegat rządu RP na powiat rzeszowski, prokurator Cywilnego Sądu Specjalnego w Rzeszowie oraz oskarżyciel w komisji sądownej. Po wojnie pracował jako adwokat w Raciborzu (P. Szopa, 2014, s. 561–562).

O zagrożeniu aresztowaniem przez Gestapo ostrzegł Jana Kruczka inny funkcjonariusz Kripo – Jan Gawęł, żołnierz wywiadu ZWZ-AK⁴⁵, który zdobył tę informację w wyniku kontroli korespondencji Gestapo⁴⁶. Po opuszczeniu szeregów Kripo Kruczek ukrywał się w gminie Strzyżowie u Urbanika, członka BCh, a potem u innych bechowców, m.in. w Lubeni i Chmielniku.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na Rzeszowszczyznę Jan Kruczek, obawiając się aresztowania w związku ze służbą w Kripo, ukrywał się w gromadzie Siedliska (przysiółek Dębno) należącej do gminy Tyczyn. Tam przebywając, został w grudniu 1944 r. aresztowany przez NKWD⁴⁷. Jak zeznawał, po trzech dniach przetrzymywania w Lubeni, gdzie stacjonowała placówka NKWD, „po wytłumaczeniu się i przeprowadzeniu śledztwa” został zwolniony⁴⁸. Prawdopodobnie posługiwał się wówczas pochodzącą jeszcze z okresu okupacji niemieckiej fałszywą kenkartą na nazwisko Jana Walczaka, przebywającego w okolicach Rzeszowa uciekiniera z Poznania. Kruczek uzyskał ją od Jana Kani po dezercji z szeregów Kripo⁴⁹. W okresie tym Kruczek był też chory na ischias i owrzodzenie dwunastnicy⁵⁰.

W strukturach Stronnictwa Narodowego

Po powrocie do Rzeszowa w grudniu 1944 r. Jan Kruczek podjął starania, aby zostać członkiem SL oraz zdobyć pracę. W szeregach tej partii nie został jednak przyjęty. Początkowo pracował na roli. Od maja 1948 r. zajmował się skupem

⁴⁵ Jan Gawęł „Góral”, od 11 IV 1940 r. żołnierz wywiadu ZWZ-AK, zwerbowany przez por. Kazimierza Dobrowolskiego „Doliwę”. Pod koniec 1943 r. musiał się ukrywać z obawy przed aresztowaniem przez Niemców. W 1957 r. był kierownikiem Państwowego Gospodarstwa Rolnego na Dolnym Śląsku (G. Ostasz, 2010, s. 144, 154; AIPN Rz, sygn. 042/2126, Akta operacyjno-ewidencyjne Kajetana Paprockiego, Notatka informacyjna z rozmowy z Janem Gawłem, zam. w Pszczynie, pow. Środa Śląska, Rzeszów, 20 XI 1957 r., k. 16–18).

⁴⁶ Jan Gawęł w Kripo pełnił rolę dochodzeniowego (AIPN Rz, sygn. 055/48, t. 12, Sprawa obiektowa krypt. „Kadra” dotycząca osób kolaborujących z władzami niemieckimi i współpracowników Gestapo oraz działalności i struktur organizacyjnych NSDAP i Gestapo, Notatka służbowa spisana na podstawie słów ob. Jana Pawłety, Rzeszów, 20 III 1958 r., k. 325). W wyjaśnieniach złożonych UB 28 XI 1957 r. Gawęł stwierdzał, iż budynek siedziby kontrwywiadu niemieckiego SD w okresie okupacji niemieckiej w Rzeszowie może wskazać Jan Kruczek. „Słyszałem tylko – zeznawał – że miał on swą siedzibę przy ul. Jagiellońskiej w jednej z kamienic, idąc od dawnej ulicy 3 Maja w kierunku Staroniwy. Tą sprawę może będzie mógł wyjaśnić Kruczek Jan, zamieszkały przy ul. Dąbrowskiego, który w tym czasie pełnił funkcję z-cy Paprockiego Kajetana. Kruczek jako członek BCh zbierał również różne wiadomości o ruchach i rozmieszczeniu [wojsk], niemieckich urzędach i wojskowych, oraz o osobach polskich będących na usługach Gestapo” (AIPN Rz, sygn. 055/48, t. 7, Sprawa obiektowa krypt. „Kadra”, Materiały dotyczące osób kolaborujących z władzami niemieckimi, Wyjaśnienie, 28 XI 1957 r., k. 14).

⁴⁷ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 5 II 1951 r., k. 406.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, k. 407.

⁵⁰ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Moje zeznania własnoręcznie spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 137.

była i świń dla firmy Franciszek Moskwa i S-ka⁵¹. W końcu 1944 r. poprzez Czesława Kazaneckiego⁵² nawiązał kontakt ze strukturami Stronnictwa Narodowego (łączniczką Kruczka była Karolina Gwiżdż „Irena”⁵³). Formalnie przyjął pseudonim „Nurt” i do 1946 r. zajmował się kolportażem prasy o powrończeniach narodowej. Uczestniczył też w spotkaniach działaczy SN. Jedno z nich odbyło się w celi klasztoru oo. Bernardynów w Rzeszowie w 1946 r. Podczas spotkania Kruczek „referował sprawy granic polskich na zachodzie, podkreślając, że granice te nie są stałe”⁵⁴.

Aresztowanie Jana Kruczka w 1949 r. poprzedziły zatrzymania innych działaczy SN. Wcześniej zaś w ręce UB wpadła Karolina Gwiżdż – „Irena”. Została zwolniona na podstawie ustawy amnestyjnej dzięki Stefanowi Wąsowi, który wstawił się za nią u jednego z sędziów⁵⁵. Już po tym fakcie Kruczek spotykał się z nią, lecz nie podejmował tematów o charakterze organizacyjnym⁵⁶.

Podczas pierwszych przesłuchań w UB Jan Kruczek bagatelizował swoją aktywność w szeregach SN. Zeznał, że nie zgadzał się na prowadzenie działalności wywiadowczej na rzecz organizacji, nie napisał żadnego artykułu do podziemnej prasy, nie podzielał poglądów politycznych SN, odżegnywał się też od jakichkolwiek poczynań o charakterze zbrojnym, a nawet przekonywał, że nie był świadom, do jakiej organizacji wstępuje⁵⁷.

⁵¹ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 21 XII 1950 r., k. 353. Podczas przesłuchania przez UB 29 IV 1950 r. Roman Biliński zeznał, że w rozmowie z nim Jan Kruczek wspominał o otrzymanej w 1945 r. propozycji podjęcia służby w MO, z której nie skorzystał (AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Protokół przesłuchania Romana Bilińskiego, 29 IV 1950 r., k. 209).

⁵² Czesław Kazanecki „Stefan”, działacz SN w Rzeszowie, w jego mieszkaniu odbywały się zebrania organizacyjne. W czasie okupacji niemieckiej miał pracować w niemieckiej hurtowni papieru jako magazynier. Przekazywał papier na potrzeby wydawnicze AK oraz konspiracyjnego ruchu ludowego (AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Czesława Kazaneckiego, Rzeszów, 4 XI 1977 r., k. 146; AIPN Rz, sygn. 122/255, Akta w sprawie Stefana Wąsa, Moje zeznania własnoręcznie spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 15; Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Kruczka, Rzeszów, 20 XI 1949 r., k. 40 v.).

⁵³ Karolina Gwiżdż „Irena”, „8011”, ur. 15 III 1889 r., od 1945 do czerwca 1946 r. kierownik działu kolportażu oraz referent finansowy Zarządu Powiatowego SN w Rzeszowie, a potem Zarządu Podokręgu SN w Rzeszowie. 14 III 1947 r. Sąd Okręgowy w Rzeszowie umorzył prowadzone wobec niej postępowanie. Wyrokiem WSR w Rzeszowie skazana 7 IV 1951 r. na 5 lat pozbawienia wolności (AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Karolinę Gwiżdż, Rzeszów, 4 XI 1977 r., k. 138; M. Surdej, mpsj]).

⁵⁴ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania podejrzanego Mieczysława Wolańczyka, Rzeszów, 21 VIII 1949 r., k. 101–102.

⁵⁵ R. Terlecki, 1997, s. 178.

⁵⁶ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania podejrzanego, Rzeszów, 7 IX 1949 r., k. 142.

⁵⁷ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Moje zeznania własnoręcznie spisane z dnia 6 IX 1949 r., k. 137–138; AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Protokół przesłuchania podejrzanego, Rzeszów, 7 IX 1949 r., k. 142. W zeznaniach złożonych przed funkcjonariuszem UB 29 XI 1949 r. Stanisław Nowak informował o swoim spotkaniu z Janem

Podczas przesłuchania 3 listopada 1949 r. przez oficera śledczego WUBP w Rzeszowie Kazimierza Budasza przyznał jednak, że – nie pracując, otrzymał 1000 zł z kasy SN jako zapomogę oraz że zajmował się wówczas kolportażem nielegalnej prasy⁵⁸. Korzystając ze swojego doświadczenia wywiadowczego Kruczek – według zeznań Stefana Wąsa⁵⁹ – w styczniu lub lutym 1948 r. odwiedził go w jego biurze i „nie mówiąc, w jakim celu przyszedł, wszczął ze mną rozmowę na różne tematy, a między innymi na temat naszej działalności [w] niel[egalnej] organizacji SN. Opowiadał mi o tym, jak on potraktował zebrania organizacyjne odbywające się w klasztorze oo. Bernardynów w Rzeszowie. Mówiąc przy tym, że było to wielkie ryzyko, oraz krytykował, że brak było dobrego opracowania i za dużo czuliśmy się pewni siebie”⁶⁰.

Podczas kolejnego przesłuchania Stanisław Nowak⁶¹ precyzował rolę Jana Kruczka. Zeznawał: „oświadczył mi, że będzie mógł dostarczyć wiadomości organizacji, ponieważ ma szerokie znajomości w środowisku AK-owskim i legalnych partiach politycznych. Ponadto Kruczek miał zorganizować swoją siatkę w terenie, dla której to pobierał nielegalną prasę SN w ilości około 4–5 egzemplarzy”. Według Nowaka Kruczek mówił, że nielegalna prasa SN

Kruczkiem umówionym przez Mieczysława Wolańczyka. W jego trakcie Kruczek, zapytany, czy wstąpi do SN, miał odpowiedzieć, że nie zna programu tego ugrupowania. Dlatego otrzymał program SN napisany przez Romana Dmowskiego. Po upływie dwóch tygodni Kruczek wyraził chęć wstąpienia w szeregi SN. Przysięgę odebrał od niego Nowak. Kruczek otrzymał wówczas polecenie „werbowania” członków do SN, kolportażu prasy oraz zbierania informacji „ze środowiska AK-owskiego” (AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Stanisława Nowaka, Rzeszów, 29 XI 1949 r., k. 301).

⁵⁸ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania podejrzanego, Rzeszów, 3 XI 1949 r., k. 247.

⁵⁹ Stefan Wąs (1899–1966), absolwent prawa na UJ, przedwojenny sędzia, uczestnik wojny obronnej w 1939 r., od 1943 r. konspiracyjny starosta na powiat Opatów i pracownik Służby Cywilnej Narodu z ramienia SN. Po wkroczeniu Armii Czerwonej podjął pracę w Ministerstwie Sprawiedliwości. Pracował najpierw w Sądzie Okręgowym, a potem Sądzie Specjalnym Karnym w Rzeszowie. Od sierpnia 1945 r. prezes Zarządu Powiatowego SN w Rzeszowie. W 1949 r. sędzia Sądu Okręgowego w Rzeszowie. Aresztowany przez WUBP w Rzeszowie 16 IX 1949 r., skazany 18 V 1951 r. na 11 lat więzienia. Na wolność wyszedł w 1956 r. Od 1958 r. pracował jako adwokat w Zespole Adwokackim w Tarnobrzegu (R. Terlecki, 1997, s. 177–179).

⁶⁰ Jak zeznał Stefan Wąs, wiosną 1946 r. podczas spotkania w klasztorze Bernardynów Jan Kruczek skrytykował program SN zredagowany przez ks. Józefa Bełcha „Szczerbca” za kwestie gospodarcze i bankowość. Ze wzmianki w zeznaniach Wąsa o wizycie Kruczka w jego biurze w 1948 r. można odnieść wrażenie, iż „Nurt” ostrzegł go przed aresztowaniem (AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Dalszy ciąg protokołu przesłuchania podejrzanego Stefana Wąsa, Rzeszów, 15 XI 1949 r., k. 277).

⁶¹ Stanisław Lesław Nowak „Leszek”, „Elan”, ur. 26 VII 1915 r., z zawodu buchalter, od wiosny 1945 do maja 1946 r. zastępca prezesa Zarządu Powiatowego SN w Rzeszowie. W jego ramach kierował referatem organizacyjnym. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 7 IV 1951 r. skazany na 10 lat więzienia (AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Stanisława Lesława Nowaka, Rzeszów, 5 XI 1977 r., k. 177).

docierała do Urzędu Bezpieczeństwa. Dysponował też informacjami pochodzącymi z kręgów żołnierzy Armii Krajowej⁶².

2 grudnia 1949 r., dzień po przesłuchaniu Nowaka, odbyło się przesłuchanie Kruczka. W jego trakcie Kruczek przyznał się przed oficerem śledczym WUBP w Rzeszowie – Aleksandrem Chudzikiem, że pełnił rolę kierownika siatki wywiadowczej Podokręgu SN Rzeszów. Jedną z osób, którą pozyskał do współpracy, był aptekarz Roman Biliński⁶³, z którym Kruczek współpracował w okresie okupacji niemieckiej. Kruczek dostarczał mu nielegalną prasę i pobierał od niego pieniądze przekazywane potem na cele organizacyjne SN. Od 1 września 1945 r. Biliński był zatrudniony w WUBP w Rzeszowie i pełnił funkcję kierownika składnicy sanitarnej Wydziału Zdrowia. W 1950 r. został skazany na 5 lat więzienia⁶⁴.

Kolejną osobą, która służyła pomocą Janowi Kruczkowi, był pracownik Wydziału Powiatowego w Rzeszowie Jan Thomas⁶⁵ (pracujący w tej instytucji jeszcze przed wojną). Innymi współpracownikami Kruczka byli: Leszek Stafiej⁶⁶ (ogrodnik z Rzeszowa), Tadeusz Urban⁶⁷ (były sędzia prowadzący sklep z przyborami typu szczotki, pędzle itp.), Leopold Kopec (prowadzący restaurację przy ul. Przesmyk w Rzeszowie) oraz Jan Kruczek (daleki krewny Jana Kruczka „Nurta”, zecer i pracownik drukarni przy ul. Grunwaldzkiej w Rzeszowie)⁶⁸.

⁶² AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Stanisława Nowaka, Rzeszów, 1 XII 1949 r., k. 307.

⁶³ Roman Biliński, ur. 5 VI 1908 r. w Rawie Ruskiej, absolwent Wydziału Farmacji Uniwersytetu Poznańskiego. Do sierpnia 1939 r. mieszkał w Poznaniu. Od 1939 r. prowadził aptekę w Rzeszowie przy ul. 3 Maja. Od 17 V 1945 r. starszy laborant Wydziału Zdrowia WUBP w Rzeszowie. Potem od 20 V 1947 r. kierownik apteki Wydziału Zdrowia WUBP w Rzeszowie. W 1948 r. uzyskał stopień kapitana. W 1945 r. podjął współpracę z SN. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 28 X 1950 r. skazany na 5 lat więzienia. W latach siedemdziesiątych XX w. prowadził aptekę PKP w Rzeszowie (AIPN Rz, sygn. 0045/955, Akta osobowe Romana Bilińskiego, Przebieg służby, k. 2; Ankieta specjalna, k. 3–5; Wyrok WSR w Rzeszowie z 28 X 1950 r., k. 20–25; AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Romana Bilińskiego, Rzeszów, 3 XI 1977 r., k. 116).

⁶⁴ AIPN Rz, sygn. 046/1003/3, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Wyrok WSR w Rzeszowie z 28 X 1950 r. przeciwko kpt. Romanowi Bilińskiemu, k. 130–135.

⁶⁵ AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Jana Thomasa, Rzeszów, 7 XI 1977 r., k. 211.

⁶⁶ Lesław Stafiej, posługiwał się pseudonimem „AS”, z zawodu ogrodnik. Brak bliższych danych (AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Lesława Stafieja, Rzeszów, 7 XI 1977 r., k. 198).

⁶⁷ Tadeusz Urban (1906–1948), oficer wywiadu Inspektoratu AK Rzeszów, od 1945 r. członek SN. W jego sklepie szczotkarskim mieściła się skrzynka pocztowo-kontaktowa (AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji Stronnictwo Narodowe Tadeusza Urbana, Rzeszów, 7 XII 1977 r., k. 215).

⁶⁸ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Kruczka, Rzeszów, 2 XII 1949 r., k. 309–311.

Kruczek, przecząc temu, że współpracował z wywiadem SN, utrzymywał, iż kolportował jedynie nielegalną prasę i zbierał na nią fundusze. Potwierdził jednak przygotowanie na zlecenie Stanisława Nowaka w 1946 r. sprawozdania „po linii tego rozkazu o sytuacji nastrojów ludności, tzn. że ludność oczekuje zmian, iż nie jest zadowolona ze stosunków, jakie panują”⁶⁹. We wrześniu 1945 r. Kruczek poinformował Nowaka, „że krążą pogłoski organizowania przez MO grup spośród funkcjonariuszy MO [mających za zadanie] podjęcie działalności w formie grup bandyckich celem podważania autorytetu organizacji i stracenia zaufania ludności cywilnej do organizacji”⁷⁰.

W styczniu bądź lutym 1946 r. Jan Kruczek ostrzegł kierownictwo Podokręgu SN Rzeszów, że nielegalna prasa kolportowana z wykorzystaniem skrzynki kontaktowej przy ul. Kościuszki trafia w ręce funkcjonariuszy UB. W związku z tym postulował, aby wspomniany punkt kolportażu zamknąć. Tak też postąpiono. W rozmowie ze Stanisławem Nowakiem Kruczek nie wyjawiał, skąd posiadał taką wiedzę. Stwierdził jednak, że „czuje się trochę niepewnie, gdyż zaczyna być obserwowany przez organa BP i w związku z tym nosi się z zamiarem zmiany miejsca zamieszkania”⁷¹.

Wiosną 1946 r. Kruczek zwerbował do współpracy strażnika więzienia na zamku – Franciszka Popka ze Zwiężycy⁷², którego znał „od lat dziecińczych”. Funkcjonariusz Służby Więziennej podał mu liczbę więźniów, określił ich wyżywienie i stan zdrowia. Natomiast podczas drugiego spotkania Popek przekazał Kruczcekiemu własnoręcznie napisany raport przedstawiający, ilu jest więźniów na zamku, z podziałem na politycznych i kryminalnych⁷³.

Podczas przesłuchania 28 grudnia 1949 r. Kruczek zeznał, że kontaktował się także ze Stanisławem Gilem⁷⁴, przedwojennym członkiem KPP, który po-

⁶⁹ AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 21 XII 1950 r., k. 355.

⁷⁰ Informacja ta została opublikowana w podziemnej prasie (AIPN Rz, sygn. 046/1003/1, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Stanisława Nowaka, Rzeszów, 29 XII 1949 r., k. 390).

⁷¹ Ibidem, k. 389.

⁷² Franciszek Popke (1897–1949), od 1924 r. funkcjonariusz Służby Więziennej. Początkowo służył w więzieniu w Rzeszowie, a w latach 1925–1928 w więzieniu w Krakowie. Potem od 1928 r. strażnik więzienny w Rzeszowie, a od stycznia 1938 do września 1939 r. w Samborze. Pracował tam też w czasie okupacji jako strażnik. Po wycofaniu się Niemców z Rzeszowa zgłosił się do służby w tutejszym więzieniu, 7 VIII 1944 r. zatwierdzony na strażnika, rozkazem z 26 II 1949 r. awansowany na starszego strażnika (w stopniu plutonowego). Zmarł 28 III 1949 r. (AIPN Rz, sygn. 00155/1372, Akta osobowe Franciszka Popka, Zeznania Stanisława Wojturskiego, k. 17; Wyciąg ewidencyjny, 30 V 1949 r., k. 30).

⁷³ AIPN Rz, sygn. 25/2452, Akta przeciwko Romanowi Bilińskiemu, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów 28 XII 1949 r., k. 4–5; AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 5 I 1950 r., k. 3–4.

⁷⁴ Stanisław Gil, ur. 22 IX 1911 r. w Raclawówce, w latach 1932–1934 odbył służbę wojskową w 52. pułku piechoty. Z zawodu szewc. Od 1929 r. członek MOPR, KZM i KPP. W 1931 r. zatrzymany za udział w demonstracji w Rzeszowie. Przez 3 miesiące przebywał w więzieniu. Od 1944 r. w PPR, od 31 I 1945 r. funkcjonariusz ochrony PUBP w Rzeszowie, potem pracownik kartoteki (od 24 II 1945 r.), referent ewidencji operacyjnej (od lutego 1946 r.), od 1 X 1947 r. funkcjonariusz WUBP w Rzeszowie (początkowo w dyspozycji szefa), następnie administrator

szukiwany w czasie okupacji niemieckiej, ukrywał się na terenie Rzeszowa. Chociaż Kruczek, wtedy pracujący w Kripo, znał miejsce jego pobytu, to nie wydał go. Po wojnie Gil został funkcjonariuszem PUBP w Rzeszowie. Kruczek nie „zwerbował” Gila do SN, „a jedynie – zeznawał – gdy spotykałem się z nim kilkakrotnie na ulicy Szopena obok więzienia zamek w Rzeszowie w okresie od 1945 roku do 1948 r. [...] rozmawialiśmy na tematy ogólne – rozmawiałem z nim dlatego, gdyż miałem do niego zaufanie”. Dalej stwierdził, że gdy otrzymał wezwanie do WUBP w charakterze świadka, spotkał się z Gilem i prosił go, aby dowiedział się, „w jakiej sprawie jestem wzywany i czy mi grozi aresztowanie”.

Gil udał się z Kruczkiem przed gmach WUBP. Następnie wszedł do budynku. Po jego opuszczeniu powiedział Kruczce, że może udać się na przesłuchanie, które dotyczyło jego pracy w przedwojennej policji. Po przesłuchaniu Kruczek opuścił budynek WUBP. Jak twierdził, z Gilem spotykał się w latach 1945–1948 „przeważnie” dwa razy w miesiącu. Podczas spotkań Kruczek przekazał Gilowi nielegalną prasę SN⁷⁵.

Po aresztowaniu Karoliny Gwiżdż w 1946 r. Kruczek ponownie spotkał się z Gilem i poprosił go, aby dowiedział się, dlaczego została aresztowana i czy będą kolejne zatrzymania. Według Kruczka Gil odmówił, argumentując, że nie ma możliwości uzyskania takich informacji. W dalszych zeznaniach Kruczek twierdził, że Gil „nie udzielił mu żadnych informacji na temat aresztowania Karoliny Gwiżdż, która po kilku tygodniach została zwolniona z aresztu WUBP”⁷⁶.

Jan Kruczek podczas przesłuchania przyznał, że od najmłodszych lat znał także funkcjonariusza WUBP w Rzeszowie – Bronisława Kruczka⁷⁷, pochodzącego z tej samej miejscowości (Zwiężczy). „Nurt” pamiętał jego przedwojenną działalność komunistyczną, za którą odsiadywał karę więzienia na rzeszowskim zamku. Po 1944 r. spotykał Bronisława Kruczka na ulicach Rzeszowa i wiedział, że pracuje on w WUBP.

„Dopiero wczesną wiosną 1946 r. – zeznawał – będąc w restauracji Szyszki w Rzeszowie przy ul. Słowackiego, spotkałem tam Kruczka Bronisława w stanie podchmielnym, który przysiadł się do mojego stolika i wszczął ze mną

aparatu gospodarczego PUBP w Rzeszowie (od 25 XI 1947 r.), młodszy referent Komendatury Wydziału Ogólnego WUBP w Rzeszowie (od 23 IX 1949 r.). Z dniem 7 VI 1950 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby zgodnie z wnioskiem Wydziału ds. Funkcjonariuszy (AIPN Rz, sygn. 0045/1225, Akta osobowe Stanisława Gila).

⁷⁵ AIPN Rz, sygn. 25/2452, Akta przeciwko Romanowi Bilińskiemu, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów, 28 XII 1949 r., k. 5–8.

⁷⁶ Ibidem, k. 7–8.

⁷⁷ Bronisław Kruczek (1915–1990), od 1932 r. członek ZMK, od 1934 r. KPP, w 1935 r. aresztowany i skazany na 3 lata więzienia, jesienią 1936 r. zwolniony. Kontynuował działalność w KPP, po jej rozwiązaniu w 1938 r. wstąpił w szeregi ZMW RP „Wici”. W 1939 r. uciekł w okolicę Łucka. Po powrocie do domu w 1941 r. wysłany na roboty do Niemiec. Uwolniony przez Armię Czerwoną w 1945 r. Członek PPR i funkcjonariusz WUBP w Rzeszowie (od 1945 r.). Jako kierownik Sekcji 2 Wydziału III WUBP w Rzeszowie zajmował się zwalczaniem podziemia antykomunistycznego. Następnie pełnił funkcje kierownicze w PUBP w Gorlicach, WUBP w Łodzi, WUBP w Zielonej Górze (M. Krzysztofiński, 2010, s. 44–45).

rozmowę na temat działalności podziemnych a nielegalnych organizacji, mówiąc do mnie tymi słowami: «że my wszystko wiemy, co reakcja myśli, mówi, co czyta» – przytem wskazał na dom Scheitra w kierunku ulicy Kościuszki, gdzie mieściła się nasza skrzynka pocztowa u Urbana w sklepie ze szczotkami – powiedział «tu niedaleko czytają nielegalną prasę, o czym ja wiem», lecz żebym nie myślał sobie, że on chce zaproponować mi współpracę ze sobą, gdyż on tego nie potrzebuje, ponieważ ma innych ludzi, którzy z nim współpracują»⁷⁸. Ze słów tych „Nurt” jednoznacznie wynioskował, że jego działalność jest dobrze znana funkcjonariuszom UB. Informacje o przebiegu spotkania przekazał przez łączniczkę kierownictwu SN.

Wyrok i więzienie

Jan Kruczek aresztowany został 6 września 1949 r. i osadzony w areszcie tymczasowym przy WUBP w Rzeszowie⁷⁹. 30 kwietnia 1950 r. szef WUBP zatwierdził akt oskarżenia wobec sześciu działaczy Stronnictwa Narodowego ze Stefanem Wąsem na czele. Jednym z nich był Jan Kruczek, którego oskarżono o to, że od czerwca 1945 r. do dnia aresztowania należał do Stronnictwa Narodowego, usiłując „przemocą zmienić ustrój państwa polskiego”. W orga-

⁷⁸ AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 5 I 1950 r., k. 4. W jednym z zeznań z 28 XII 1949 r. Jan Kruczek przyznał, że z funkcjonariuszem UB Bronisławem Kruczkiem spotkał się w latach 1945–1948 około 7 razy. Spotkania te miały charakter przypadkowy (na ulicy względnie w restauracji). Rozmowa pomiędzy nimi sprowadzała się do zwrotów „dzień dobry” i „co słyhać”. Jak utrzymywał Jan Kruczek, nigdy do Bronisława Kruczka nie podchodził i nie inicjował rozmowy, nigdy też nie rozmawiał z nim o sprawach organizacyjnych SN (AIPN Rz, sygn. 25/2452, Akta przeciwko Romanowi Bilińskiemu, Protokół przesłuchania świadka Jana Kruczka, Rzeszów 28 XII 1949 r., k. 9). Jan Kruczek zeznał też, że dwukrotnie pił w restauracji wódkę z sierżantem MO Zielińskim. Po zorientowaniu się, że jest on przychylnie ustosunkowany do organizacji podziemnej, zaproponował mu wstąpienie do SN. Zieliński jednak odmówił i stwierdził, że jest już „na kontakcie” innej organizacji (ibidem). Wspomnianym funkcjonariuszem był Jan Zieliński (1919–1946), z zawodu robotnik. W latach 1943–1944 pracował w Związczy. Od 9 VIII 1944 r. milicjant Komisarjatu MO w Rzeszowie. 22 III 1945 r. przeniesiony do Wydziału Służby Zewnętrznej KW MO w Rzeszowie. Potem szef sekcji nadzoru nad obiektami Wydziału Służby Zewnętrznej KW MO w Rzeszowie (od 1 X 1945 r.). Po ukończeniu kursu dla kierowników jednostek MO brygadier w Sekcji Operacyjnej Wydziału Kryminalnego Służby Śledczej KW MO w Rzeszowie (od 8 VII 1946 r.). Zginął w wyniku samopostrzału 24 IX 1946 r. podczas operacji przeciwko UPA. Według ówczesnego dowództwa KW MO w Rzeszowie od jesieni 1945 r. do śmierci był informatorem WiN (AIPN Rz, sygn. 00155/817, Akta personalne funkcjonariusza MO Jana Zielińskiego, k. 4, 10, 23, 29). Już po skazaniu na 4 lata więzienia Jan Kruczek 2 II 1951 r. był przesłuchiwany w celu ujawnienia swoich relacji z funkcjonariuszem UB Bronisławem Kruczkiem. Powtórzył wtedy wcześniejsze zeznania dotyczące tego wątku (AIPN Rz, sygn. 046/1003/2, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Protokół przesłuchania Jana Kruczka, Rzeszów, 2 II 1951 r., k. 397–400).

⁷⁹ AIPN Rz, sygn. 122/255, Akta w sprawie Stefana Wąsa, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, Rzeszów, 6 XII 1949 r., k. 7.

nizacji tej pełnił funkcję kierownika wywiadu i kontrwywiadu Podokręgu SN Rzeszów⁸⁰.

Wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie z 7 kwietnia 1950 r., pod przewodnictwem kpt. Zygmunta Panasa, Jan Kruczek został skazany na karę łączną 8 lat więzienia, utratę praw publicznych i obywatelskich honorowych na 4 lata oraz przepadek całego mienia⁸¹. Najwyższy Sąd Wojskowy 18 maja 1951 r. odrzucił skargę rewizyjną skazanych⁸².

Epilog

Jan Kruczek karę więzienia odbywał w Rzeszowie. Opuścił je na mocy amnestii dopiero w maju 1956 r. Często potem chorował. Utrzymywał się z pracy na roli⁸³. Jako były funkcjonariusz Kripo miał znaczną wiedzę o funkcjonowaniu niemieckiego aparatu policyjnego w okresie II wojny światowej, dlatego funkcjonariusze UB prowadzili z nim na ten był rozmowy (formalnie nie miały one statusu przesłuchań). W notatce z takiej rozmowy z 27 lipca 1956 r. funkcjonariusz UB napisał, że Kruczek w okresie okupacji niemieckiej, służąc w Kripo, prowadził wiele spraw kryminalnych, często odwiedzał więzienie na zamku oraz znał prokuratorów niemieckich. Z racji swojej pracy znał też wielu pracowników Gestapo w Rzeszowie. Według funkcjonariuszy UB/SB Kruczek dotarł do dokumentu opisującego strukturę SD (Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS, czyli wywiadu i kontrwywiadu SS) w Rzeszowie (jej siedziba mieściła się w kamienicy przy ul. 3 Maja 4)⁸⁴.

Jan Kruczek zmarł 13 kwietnia 1965 r. w Rzeszowie. Pochowany został na cmentarzu komunalnym w rodzinnej Zwiężycy⁸⁵. Za przykładną służbę na rzecz państwa polskiego w okresie II RP, jak również konspiracyjną działalność podczas okupacji niemieckiej i Polski Lubelskiej, w PRL spotkały go niezasłużone represje. Moim zdaniem po upadku komunizmu „Nurt” ze względu na swoją konsekwentną postawę powinien stać się wzorem postępowania dla funkcjonariuszy strzegących ładu, porządku i bezpieczeństwa państwa. Powinien także zająć należne mu miejsce w panteonie osób, które dla suwerenności i niezawisłości Rzeczypospolitej Polskiej podejmowały działalność konspiracyjną kosztem własnego bezpieczeństwa i szczęścia.

⁸⁰ AIPN Rz, sygn. 046/1003/3, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Akt oskarżenia, k. 58, 78.

⁸¹ AIPN Rz, sygn. 046/1003/3, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, Wyrok WSR w Rzeszowie z 7 IV 1951 r., k. 146, 153.

⁸² AIPN Rz, sygn. 046/1003/3, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych, k. 166.

⁸³ AIPN Rz, sygn. 055/48, t. 12, Sprawa obiektowa krypt. „Kadra” dotycząca osób kolaborujących z władzami niemieckimi i współpracowników Gestapo oraz działalności i struktur organizacyjnych NSDAP i Gestapo, Notatka służbowa z przeprowadzonej rozmowy z Janem Kruczkiem, Rzeszów, 27 VII 1956 r., k. 296–298.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ M. Surdej, mps.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

- AIPN Rz, sygn. 046/1003/1–3, Akta w sprawie Leopolda Kopcia i innych.
AIPN Rz, sygn. 122/255, Akta w sprawie Stefana Wąsa.
AIPN Rz, sygn. 042/2126, Akta operacyjno-ewidencyjne Kajetana Paprockiego.
AIPN Rz, sygn. 055/48, t. 7, Sprawa obiektowa krypt. „Kadra”. Materiały dotyczące osób kolaborujących z władzami niemieckimi.
AIPN Rz, sygn. 055/48, t. 12, Sprawa obiektowa krypt. „Kadra” dotycząca osób kolaborujących z władzami niemieckimi i współpracowników Gestapo oraz działalności i struktur organizacyjnych NSDAP i Gestapo.
AIPN Rz, sygn. 05/9, Charakterystyka nr 4. Nielegalna działalność Stronnictwa Narodowego Okręgu Rzeszów.
AIPN Rz, sygn. 0045/955, Akta osobowe Romana Bilińskiego.
AIPN Rz, sygn. 0045/1225, Akta osobowe Stanisława Gila.
AIPN Rz, sygn. 00155/1372, Akta osobowe Franciszka Popka.
AIPN Rz, sygn. 25/2452, Akta przeciwko Romanowi Bilińskiemu.
AIPN Rz, sygn. 00155/817, Akta personalne funkcjonariusza MO Jana Zielińskiego.

Archiwum Akt Nowych

- Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, sygn. Z 8014, Akta osobowe Bronisława Kruczka.

Opracowania

- Banaś F., 2009, *Moje wspomnienia*, oprac. i red. nauk. M. Kalisz, E. Rączy, Rzeszów.
Grabowski W., 2003, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa, s. 367.
Idem, 2015, *Policja polska w czasie II wojny światowej. Wybrane problemy*, [w:] *Policja Państwowa w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane aspekty organizacji i funkcjonowania*, red. A. Tyszkiewicz, Kraków, s. 171–178.
Kaczmarek K., 2004, *Kruczek Jan ps. „Jawor”, „Nurt” (24 VIII 1898 r. Słocina, pow. Rzeszów – 13 IV 1965 Rzeszów)*, [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus et al., Rzeszów, s. 258.
Krasnodębski T.S., 2008, *Policjant konspiratorem. Szesnaście lat na muszce Gestapo i bezpieki*, Międzyzdroje–Kraków.
Krzysztofiński M., 2006, *Ludwik Andrzej Szenborn (1915–1990), członek GL, agent sowieckiego wywiadu, podpułkownik UB*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, 1/3, s. 366–374.
Idem, 2010, *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów, s. 33.
Idem, 2015, *Władysław Kruczek – szara eminencja KW PPR w Rzeszowie*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin, s. 536–537.
Litwiński R., 2015, *„Specjaliści ze szkoły Składkowskiego” czy „bezimienni bohaterowie”? Policja Państwowa – symbol II Rzeczypospolitej*, [w:] *Policja Państwowa w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane aspekty organizacji i funkcjonowania*, red. A. Tyszkiewicz, Kraków, s. 127–130.
Majka J., 2009, *Dzieje 17. pułku piechoty (Ziemi Rzeszowskiej) 1918–1939*, Rzeszów, s. 27–33.

- Marcinkowski J., Fitowa A., 1987, *Ruch ludowy w Małopolsce i na Śląsku 1939–1945*, Warszawa, s. 593, 599–600.
- Mirek J., 1966, *Ostatnie dni okupacji i pierwsze lata po wyzwoleniu*, [w:] *Ze wspomnień działaczy*, Rzeszów.
- Misiuk A., 2015, *Służba śledcza Policji Państwowej. Geneza, organizacja i kierunki działania*, [w:] *Policja Państwowa w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane aspekty organizacji i funkcjonowania*, red. A. Tyszkiewicz, Kraków, s. 87–103.
- Ostasz G., 1996, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów, s. 263.
- Idem, 2010, *Podziemna Armia. Podokręg Rzeszów*, Rzeszów, s. 144, 154.
- Surdej M., *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej/Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1944–1947*, mps.
- Szopa P., 2014, „*W imieniu Rzeczypospolitej...*”. *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów*, Rzeszów.
- Terlecki R., 1997, *Stefan Wąs*, „*Studia Rzeszowskie*”, IV, s. 178.
- Witalec R., 2004, *Mirek Jan*, [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus et al., Rzeszów, s. 324.
- Wójcik Z.K., 1998, *Rzeszów w latach drugiej wojny światowej. Okupacja i konspiracja 1939–1944–1945*, Rzeszów–Kraków.